

Коробейнікова Т. І.

**МАЙБУТНІЙ УЧИТЕЛЬ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ПРОЦЕСІ
ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ
АНОТАЦІЇ**

Коробейнікова Т. І. Майбутній учитель англійської мови в процесі формування компетентності в діалогічному мовленні. В статті розглядається розвиток майбутнього учителя в процесі вивчення іноземної мови в ВНЗ в контексті особистісно-діяльнісного підходу. Розглянуто психологічний портрет студента – майбутнього вчителя англійської мови. Виділено пріоритетні лінії особистісного та діяльнісного розвитку студентів в процесі формування англійської компетентності в діалогічному мовленні.

Ключові слова: особистість, діяльність, учіння, мотивація, майбутній вчитель, англійська мова, діалогічне мовлення.

Коробейнікова Т. И. Будущий учитель английского языка в процессе формирования компетентности в диалогической речи. В статье рассматривается развитие будущего учителя в процессе изучения иностранного языка в вузе в контексте личностно-деятельностного подхода. Проанализирован психологический портрет студента – будущего учителя английского языка. Выделены приоритетные линии личностного и деятельностного развития студента в процессе формирования англоязычной компетентности в диалогической речи.

Ключевые слова: личность, деятельность, учение, мотивация, будущий учитель, английский язык, диалогическая речь.

Korobeinikova T. The Future Teacher of English in the Developing of English competence in Dialogical Speech. The article analyses the development of a future teacher of English in the period of studying at High School. The main principles of the Self-oriented education and their realization have been analyzed. the article exposes way of developing students' personalities and their activities in the process of formation of English competence in Dialogical Speech.

Key words: personality, activity, learning, motivation, future teacher, English, dialogical speech.

Сучасні реформи в вищій освіті України мають на меті дотримання положень Болонської конвенції, а саме, реалізацію нової стратегії – навчання протягом життя, метою якого є розвиток компетентностей, необхідних для професійно-особистісного становлення майбутніх фахівців. За таких умов виникає необхідність осучаснення й підготовки майбутніх учителів іноземних мов (ІМ). Підготовка фахівців у галузі викладання ІМ, здатних реалізувати свою професійну компетентність на рівні європейських вимог, передбачає набуття студентом – майбутнім учителем ІМ – відповідного рівня професійної компетентності, тобто передусім формування іншомовної комунікативної компетентності (ІКК), зокрема і в діалогічному мовленні (ДМ) як її складової. Завдання сучасного мовного ВНЗ полягає не тільки в удосконаленні змісту і цілей навчання, корегуванні їх у відповідності до професійної діяльності майбутнього фахівця, а й в узгодженні навчання з внутрішніми потребами людини, її здібностями і особистісними якостями.

Для студентів мовного ВНЗ будь-яка із виучуваних ІМ виступає не тільки як навчальна дисципліна, а поступово трансформується у предмет майбутньої професійної діяльності та стає засобом формування і розвитку особистості майбутнього фахівця. Проте, це не означає, що в процесі навчання викладач повинен займатись формуванням особистості майбутнього вчителя ІМ із заданими якостями. Перед викладачем ІМ постає завдання – створити умови для повноцінного прояву та розвитку особистості кожного студента. Впровадження таких змін в мовну освіту вимагає, щоб навчання майбутніх учителів ІМ ґрунтувалось на засадах компетентісного та комунікативно-діяльнісного (*особистісно-діяльнісного*) підходів.

Основи особистісно-діяльнісного підходу закладені в працях С. Л. Рубінштейна, О. М. Леонтьєва, І. О. Зимньої, в яких особистість представлена як суб'єкт діяльності, який формується в процесі діяльності й спілкування з іншими людьми. Особистісно-діяльнісний підхід як єдність його особистісного і діяльнісного компонентів передбачає, що в центрі навчання знаходиться той, хто навчається (в нашому випадку студент), його мотиви, цілі, неповторний психологічний склад [6, с. 76]. Виходячи із інтересів студента,

рівня його здібностей, знань та вмінь, викладач визначає цілі навчання, спрямовує й корегує процес формування компетентностей ІМ, водночас сприяє розвитку особистості студента як активного суб'єкта навчання. Це означає, що процес формування компетентностей ІМ, зокрема і в ДМ, має будуватись передусім із урахуванням особистісного розвитку майбутніх учителів, їхніх інтересів і мотивів щодо вивчення ІМ.

Особистісний складник цього підходу визначає центром навчання особистість студента. Особистість як соціокультурна й естетична якість людини - складне психічне утворення, яке включає в себе тип людини, що формується історичною епохою, а також ментально зумовлене людське "Я" як суб'єкта соціально значущої діяльності. Так О. Ф. Бондаренко зазначає, що особистість як структура включає в себе:

- підструктуру спрямованості (відносини і моральні якості особистості);
- підструктуру соціального досвіду (знання, навички, уміння, звички, набуті особистим досвідом у навчанні);
- підструктуру психічного відображення (індивідуальні властивості окремих психічних процесів)
- біологічну підструктуру (вікові особливості) [4, с.157].

Кожна із зазначених підструктур особистості майбутнього вчителя ІМ має свої особливості, які зумовлені передусім віком людини. Хронологічно в психології період навчання в ВНЗ виділяють по-різному: пізня юність (18 -25 років), рання дорослість або період студентства. Головною ознакою цього етапу розвитку людини є визнання себе суб'єктом життя. В період студентства, в результаті активного включення в суспільне життя і трудову діяльність, вирішується завдання професійного самовизначення, формується розгорнута система соціально-моральних самооцінок, завершується розвиток самоусвідомлення і формується образ "Я" [1, с. 98].

Характерним для цього віку є безперервний пошук, а саме, студент шукає самого себе, своє місце в житті, однодумців, ідеал або еталон, до якого прагне. Саме еталон особистості фахівця займає провідне місце в процесі саморозвитку студента [11]. Еталоном особистості, до якого прагнутиме студент, на нашу

думку, може слугувати психологічний портрет майбутнього вчителя ІМ. Слідом за О. Б. Бігич, окреслимо провідні риси такого портрету.

Основними складниками портрету майбутнього вчителя ІМ виступають:

✓ індивідуальні якості (врівноваженість, висока мобільність нервової системи, емоції, інтелектуальний розвиток, пам'ять, уява, мислення);

✓ особистісні якості (адекватність самооцінки та рівень домагань, оптимум тривожності, цілеспрямованість, емпатійність);

✓ комунікативні якості (демократичний стиль спілкування, адекватна реакція і сприйняття);

✓ статуснопозиційні якості (легка зміна соціальних ролей, готовність прийняти позицію учня);

✓ зовнішньоповедінкові показники (вихованість, освіченість, компетентність, культура поведінки і спілкування);

✓ діяльнісні особливості (гнучке володіння мовою, висока мовна культура, досконале володіння методичними прийомами, знання психології учня) [2, с. 79].

Всі ці характеристики не є вродженими, а розвиваються і формуються в процесі систематичної роботи студента над собою і плідної праці його викладачів.

У такий спосіб, навчання є процесом взаємозв'язаної діяльності викладача і студента, яка здійснюється при їх певній взаємодії. З одного боку, викладач діє на студентів, а з іншого, студенти також впливають на викладача, оскільки в залежності від того, як вони сприймають його дії, реагують на них, викладач змушений змінювати зміст і форми подальшого навчання. Так, на думку О. М. Ротанової, навчання ІМ має керуватись принципом співпраці його суб'єктів (викладача і студента), де студент виступає як рівноправний партнер навчальної мовленнєвої взаємодії, що зумовлює зміну в системі відносин "викладач – студент", а саме, викладання ІМ – форма мовленнєвої взаємодії (спілкування), а внутрішньогрупова взаємодія – форма колективної комунікативної діяльності студентів. А це означає, що викладач має прийняти студента як особистість, і їх взаємодія має стати педагогічним спілкуванням,

яке цілеспрямовано формує студента як особистість і суб'єкт іншомовної мовленнєвої діяльності [9, с. 121].

Отже, навчання ІМ, зокрема іншомовного ДМ, майбутніх учителів – це передусім взаємодія викладача із кожним окремим студентом групи за окремою індивідуальною моделлю, в якій ураховуються його особистісні якості. Тобто, викладач створює такі психолого-педагогічні умови, які спрямовані на створення сприятливого середовища для ефективного формування компетентностей ІМ студентів та особистісного розвитку не тільки всієї групи, а й кожного суб'єкта окремо.

Діяльнісний складник цього підходу передбачає діяльнісний і комунікативний розвиток майбутнього вчителя. Цей складник вимагає, щоб опанування будь-якою діяльністю проходило передусім у діяльності, тобто, формування компетентності в ДМ ґрунтується на і відбувається в іншомовній мовленнєвій діяльності [7, с. 193]. Діяльнісний характер процесу формування компетентностей ІМ досягається самостійною постановкою студентами конкретних навчальних завдань з подальшим їх вирішенням. Студент повинен уміти вирішувати комунікативні задачі при взаємодії з співрозмовником певної вікової, соціальної групи, в певному стилі (офіційному, неофіційному), в певній формі (діалог, полілог, монолог).

В період навчання провідним видом діяльності студентів виступає учіння. Так, з моменту вступу до ВНЗ, студент включений в новий тип провідної діяльності – професійно спрямоване учіння, яке визначає становлення студента як суб'єкта майбутньої професійної діяльності. А це, в свою чергу, значною мірою підпорядковує учіння студента важливій для нього меті – опанування майбутньою професією.

Для особистісного розвитку суб'єкта формуючими засобами виступають самооцінка, самостійність та самоконтроль в учінні. Саме самостійність студента в будь-якій діяльності і визначає мотиви його дій, розвиток його інтересу до учіння. Самостійність у вивченні ІМ означає, що студент готовий і здатний до автономної самоосвіти і подальшого використання свого суб'єктивного досвіду. Освітня автономія студента ґрунтується передусім на

його рефлексії, складником якої є самооцінка. Якщо студент знає вимоги до кінцевого продукту своєї діяльності до початку навчання, то у нього формується адекватна самооцінка, оскільки студент спроможний самостійно співставити задані вимоги до рівня володіння ІМ і свої власні досягнення на кожному з етапів навчального процесу. Таким чином, в контексті даного підходу особливого значення набуває організація самостійної пізнавальної діяльності студентів як в аудиторії, так і в позааудиторний час, що передбачає стимулювання творчого потенціалу та внутрішніх мотивів учіння, розвиток навичок самоосвіти, здатність студента до рефлексії і саморозвитку.

У процесі становлення пізнавальної діяльності студентів слід враховувати, що ми маємо справу з процесом, яким потрібно керувати, і з людиною як суб'єктом діяльності, який самостійно регулює свої дії і вчинки. Керувати процесом навчання означає формувати його хід з максимальним врахуванням його природи і узгоджувати таке формування з логікою. Перш за все, слід створити такі умови, що дозволяють людині внутрішньо мотивувати свої дії, формувати нові пізнавальні потреби і цінності. Одним із вихідних положень особистісно-діяльнісного підходу до навчання є рівноправне партнерство між викладачем і студентом, тобто, студент може повністю реалізувати свої можливості, обираючи власні шляхи оволодіння ІМ, а викладач спрямовує студента самостійно ставити цілі, планувати їх досягнення, оцінювати результати власної діяльності, організувати своє учіння.

Особливою рисою будь-якої діяльності є її вмотивованість [6, с. 65]. Так як об'єктом навчання ІМ є мовленнєва діяльність, а мова як система виступає лише засобом реалізації цієї діяльності, то така діяльність базується на комунікативно-пізнавальній потребі студента сформулювати свою думку. А така потреба, в свою чергу, входить в загальну систему його мотивів. Отже, викладач повинен, перш за все, створити, сформувати або надати розвиток вже існуючим потребам студентів у спілкуванні ІМ, так як успішне оволодіння ІМ можливе за умов залучення її в систему інтересів студентів. Якщо студент усвідомлює, що знання ІМ – це необхідна умова для обраного фаху, його майбутнього життя, то вивчення мови набуває для нього особистісного змісту,

стає провідним фактором мотивації учіння. Важливим є й той факт, що студент більш активно бере участь в осмисленні, конструюванні, доповненні матеріалу, що вивчається, і більш активно включається в ті види діяльності, де він здатний проявити свої творчі здібності і представити свою думку щодо навчального матеріалу [10, с.95].

Отже, учіння мотивується, в першу чергу, внутрішніми мотивами, які мають за основу пізнавальні потреби, та зовнішніми мотивами, а саме, самоствердженням, престижністю, необхідністю, обов'язком [6, с. 84]. Так як внутрішня мотивація входить до структури діяльності, то в процесі навчання ІМ для підвищення ефективності слід її стимулювати. На нашу думку, під час навчання ДМ це досягається за таких умов:

- кожне завдання має бути пов'язане із життям студента, його практичною діяльністю, побутом, тобто, представляти реальні ситуації спілкування;

- кожен учасник діалогу має бути зацікавлений в його протіканні, розвитку, реалізації;

- викладач виступає консультантом і координатором, що надає можливість студентам проявити ініціативу, самостійність в процесі виконання мовленнєвих задач.

Як особливий вид психічної та інтелектуальної діяльності ДМ, як і мовлення загалом, нерозривно пов'язане з мисленням, адже воно є засобом формування і формулювання думки за допомогою мови. Мовленнєва діяльність підпорядковується загальним закономірностям діяльності й проходить в чотири фази: 1) мотив діяльності, цільова настанова діяльності; 2) орієнтування і планування діяльності; 3) реалізація діяльності в конкретних діях і операціях; 4) контроль.

Стосовно ДМ, то для того, щоб такий вид діяльності реалізувався має з'явитись мовленнєва потреба – інтенція, тобто, у студента має виникнути бажання, з'явитись мотив до говоріння. Для того щоб мовлення студента стало вмотивованим, необхідно створити певні умови. Саме створення таких умов на занятті з ІМ є першочерговим завданням викладача, який, добираючи

навчальний матеріал, прийоми роботи з ним, проектуючи кінцевий результат навчання майбутніх учителів ДМ, має усвідомлювати, що може їх зацікавити.

Мовленнєва діяльність, як зазначає І. О. Зимня, є реальною лише під час комплексної дії багатьох психічних механізмів мовленнєвої дії, а саме: прийому та видачі повідомлення, осмислення (аналіз і синтез інформації), випереджувального відображення (прогнозування, випередження), оперативної та довготривалої пам'яті, специфічних механізмів мовлення (змістоформувальних, звукоформувальних тощо) [6, с. 90-91]. Тобто, в процесі породження діалогу виділяються такі етапи, як сприйняття і розуміння, запам'ятовування і відтворення і, нарешті, продукування мовлення. Всі ці етапи взаємозв'язані і підтримують один одного. Отже, розвиток мовлення тісно пов'язаний з розвитком мислення, а формування компетентність в ДМ – це не просто розвиток мовлення, а розвиток мовленнєвої розумової діяльності студентів, який зумовлений їхніми психологічними особливостями, зокрема ступенем розвитку психічних функцій.

Психологи констатують, що віковий період 18-25 років відзначається досягненням найвищих результатів в області переключення уваги, швидкості оперативної пам'яті, рішенням вербально-логічних задач та інших психічних функцій та процесів. Студентство – це період і складного структурного перетворення інтелекту, яке є суто індивідуальним та варіативним. Очевидним є той факт, що від знання психологічних закономірностей процесу засвоєння матеріалу в певному віковому періоді залежить організація навчання, зокрема іншомовного ДМ, а також вибір методів і прийомів, адекватних навчальній діяльності в умовах вивчення ІМ у ВНЗ.

Урахування індивідуальних особливостей відіграє важливу роль під час вибору стратегій і прийомів навчання [5, с. 12]. Тому, під час навчання майбутніх учителів ДМ необхідним також є опора та врахування їхніх когнітивних стилів, які зумовлені особливостями їхніх характерів, а саме, врахування комплексу психічних особливостей індивіда, які зумовлюють його процедурні пізнавальні переваги, можливості і характер інформативних уявлень [12, с. 27].

У процесі навчання іншомовного ДМ, на нашу думку, важливим є передусім урахування психічних особливостей студентів щодо сприйняття та зберігання, запам'ятовування та відтворення інформації. За такими особливостями загальноприйнятим є розподіл індивідів на "*аналітиків та глобалістів*" або "*серіалістів та холістів*". Володіючи своїми індивідуальними особливостями сприйняття, обробки та зберігання інформації, аналітики та глобалісти по-різному організують своє навчання. Тому, спираючись на когнітивні особливості суб'єкта навчання, необхідним у процесі навчання ДМ є врахування не просто когнітивного стилю, а навчального, так як когнітивний стиль – це явище вроджене, а навчальний – поєднання вродженого та набутого, тобто, може розвиватись у процесі набуття студентом досвіду.

Врахування та опора на навчальні стилі допомагає студенту усвідомлювати свої особливості пізнання, розвивати толерантність до людей з іншими стилями, надає можливість застосування альтернативних варіантів навчального матеріалу, оптимально адаптуючи їх до домінуючих, а також надає можливість майбутньому вчителю активувати суміжні навчальні стилі, створюючи ситуацію успіху, підвищуючи самооцінку та мотивацію [3, с. 71].

Навчальні стилі студентів в оволодінні ІМ, зокрема ДМ ми, слідом за О. П. Густовою, розуміємо як навчально-пізнавальні стилі двох основних типів, а саме: комунікативно-мовленнєвий (від мовлення до мови) та когнітивно-лінгвістичний (від мови до мовлення) [5, с. 14].

Комунікативно-мовленнєвий стиль в опануванні ІМ характеризується тим, що він притаманний глобалістам, які розглядають будь-яку проблему в цілому. Такі студенти здатні сприймати, обробляти навчальний матеріал і відтворюють її цілим блоком. А це означає, що студенти-глобалісти виконують та починають кілька завдань одночасно, не закінчуючи їх, а їхнє мовлення переривчасте та характеризується надмірною паузацією [3, с. 71]. Тобто, в процесі сприйняття, відтворення та власного ДМ студенти не зосереджуються на таких деталях як мовна коректність.

Когнітивно-лінгвістичний стиль (від мови до мовлення) корелюється із аналітичним. Студенти, яким притаманний такий стиль навчання, вирішують

навчальні задачі, розчленовуючи їх на складові, і розглядають їх по-черзі. Щодо характеру учіння, то такі студенти можуть виконувати лише одне завдання, звертаючи увагу на його особливості та деталі, оскільки концентрують увагу на фрагментах цілого. Для навчання ДМ це означає, що студент когнітивно-лінгвістичного стилю зосереджуються передусім на структурних одиницях діалогу, їхньому граматичному та фонетичному оформленні, тобто "...гарно знають мову, але не вміють ефективно спілкуватись" [12, с. 27].

З огляду на те, що процес формування іншомовної компетентності в ДМ є комплексом формування навичок і вмінь говоріння, тобто опанування ДМ з урахуванням мовних особливостей, то від майбутнього вчителя вимагається гнучкість його навчально-пізнавального стилю, що забезпечується, на нашу думку, урізноманітненням способів подачі мовленнєвого матеріалу, його відпрацюванням із урахуванням мовних особливостей, а також варіюваністю прийомів та методів роботи над навчальними матеріалами як на аудиторних заняттях, так і в позааудиторний час у самостійній роботі. Тобто, щоб створити оптимальні умови для формування компетентності в ДМ майбутніх учителів, необхідно враховувати наступне:

- розвиток мовлення тісно пов'язувати з розвитком мислення;
- навчання ДМ розглядати як навчання мовленнєвої діяльності спілкування (навчати спілкування через спілкування);
- навчання мовлення пов'язувати з комунікативно-діяльнісними потребами студентів, з їхніми повсякденним життям, провідною діяльністю та індивідуальними особливостями щодо здійснення будь-якої діяльності.

Метою навчання спілкування є розвиток мовленнєвих здібностей студента, які знаходять своє відображення в уміннях адекватно, будь-яким ситуаціям спілкування, організувати свою мовленнєву діяльність в її продуктивних і рецептивних видах. Таким чином, ІМ виступає у функції соціалізації та рішення комунікативних задач. Тобто, сприяє розвитку студента як особистості в певному соціумі, а також, стає засобом задоволення і розвитку комунікативно-пізнавальної потреби студента [9, с.111].

Отже, діяльнісний компонент навчання ІМ майбутнього вчителя передбачає:

цілеспрямованість навчання; наявність у студента внутрішньої мотивації; постійне отримання студентом інформації про результати виконання ним дії; розуміння студентом загального принципу, схеми дій, мети виконання задач; врахування викладачем переносу та інтерференції раніше сформованих навичок.

Особистісний складник даного підходу передбачає орієнтування на індивідуальний досвід студента, його можливості, потреби, інтереси, а також створення умов для розвитку особистісних якостей майбутнього вчителя. А саме, процес формування іншомовної компетентності в ДМ – це процес становлення особистості, яка характеризується власним підходом, самостійністю, здатністю до соціальної взаємодії, здатністю свідомо обирати і дотримуватись певних життєвих принципів, відповідати за свої дії і слова, володіти собою. Побудова процесу навчання ДМ АМ проходить не з позиції системи мови, а можливостей розвитку особистості майбутнього вчителя ІМ, його внутрішнього стану і індивідуальних особливостей щодо здійснення учіння. Принципово важливим за таких умов є розуміння того, що педагогічна взаємодія спрямовується з позиції гуманізації навчального процесу. Суб'єктний досвід кожного студента є основою проектування освіти, і розвиток особистості майбутнього фахівця, його соціалізація проходить не тільки шляхом оволодіння ним провідної діяльності, яка в майбутньому переходить у професійну, а через постійне збагачення, вдосконалення суб'єктного досвіду як важливого джерела індивідуального розвитку в процесі вивчення АМ.

Впровадження особистісно-діялісного підходу в процес навчання ІМ у ВНЗ підтримує провідні принципи підготовки фахівців в умовах сучасного розвитку освіти. Подальшого дослідження потребують сфери інтересів та мотивів майбутніх учителів ІМ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балык А. С. Сформированность образа "Я" студента как условие развития его личности: дис. ...канд. психол. наук : 19.00.07 / Балык Анна Сергеевна. – Карачаевск, 2006. – 220 с.
2. Бігич О. Б. Методична освіта майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи: [монографія] / Оксана Борисівна Бігич. – К., Вид. центр КНЛУ, 2004. – 278 с.
3. Бондар Л. В. Методика навчання французького професійно-спрямованого монологічного мовлення студентів технічних спеціальностей з урахуванням їх навчальних стилів: дис. ...канд. пед. наук : 13.00.02 / Бондар Леся Вікторівна. – К., 2011. – 337 с.
4. Бондаренко А. Ф. Основы психологии: [учеб. для студ. фак-та славянских яз. КНЛУ] / Александр Фёдорович Бондаренко. – К.: Изд. центр КНЛУ, 2005. – 254 с.
5. Густова Е. П. Ускоренное восполнение базового языкового уровня в процессе обучения иностранному языку студентов неязыкового вуза (английский язык) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.02 "Теория и методика обучения и воспитания" / Е. П. Густова. – Нижний Новгород, 2010. – 23 с.
6. Зимняя И. А. Психология обучения неродному языку / Ирина Алексеевна Зимняя. – М. : Русский язык, 1989. – 219 с.
7. Коробейнікова Т. І. Психолого-педагогічні засади підготовки майбутнього вчителя іноземних мов / Т. І. Коробейнікова // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. – 2010. – Вип. 21. – С. 189 – 197.
8. Любезнова Т. В. Личностно-деятельностный подход к моделированию профессионального обучения студентов колледжа средствами языковой подготовки: дис....канд. пед. наук : 13.00.08 / Любезнова Татьяна Валентиновна. – Нижний Новгород, 2002. – 174 с.
9. Ротанова О. Н. Личностно-деятельностный подход как основа методики обучения иностранным языкам: дис....канд. пед. наук: 13.00.02 / Ротанова Ольга Николаевна. – М., 2004. – 228 с.

10. Старкова Ю. И. Активизация ценностной позиции как фактор познавательной самостоятельности студента в обучении иностранному языку: дис....канд. пед. наук: 13.00.01. / Старкова Юлия Игоревна. – Оренбург, 2006. – 228 с.

11. Терсакова А. А. Психологическая поддержка личностного развития студента в педагогическом вузе: дис....канд. псих. наук: 19.00.07 / Терсакова Анаид Арсеновна. – Армавир, 2002. – 252 с.

12. Щепилова А. В. Теория и методика обучения французскому языку как второму иностранному: учеб. пособие [для студ. вузов по спец. 033200] / Алла Викторовна Щепилова. – М.: ВЛАДОС, 2005. – 245 с.